

TÜRKİYE'DE TURİZM GELİRLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ (1980-2016)

Dr. Öğr. Üyesi Begüm ERDİL ŞAHİN*

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye'de turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, 1980-2016 dönemine ilişkin yıllık veriler kullanılarak VAR analizi yardımıyla incelenmiştir. Ayrıca Türkiye'de turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkinin tespitinde eşbütünleşme ve nedensellik analizinden yararlanılmıştır. Çalışmada yapılan analiz sonuçları, kısa ve uzun dönemde iki değişken arasında turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru bir ilişki olduğunu göstermektedir. Buna göre turizm gelirlerinin, ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Ekonomik Büyüme, Eşbütünleşme, Nedensellik.

JEL Sınıflandırması: L83, O47, O11.

RELATIONSHIP BETWEEN TOURISM REVENUES AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY (1980-2016)

ABSTRACT

In this study, the relationship between tourism revenues and economic growth in Turkey were examined using VAR analysis using annual data for the period 1980-2016. Cointegration and causality analysis were used in determination of the relationship between short and long-term tourism revenues and economic growth in Turkey. The results of the analysis show that there is a relationship between the variables in short and long term, from tourism income towards economic growth. It is concluded that tourism revenues have an impact on economic growth.

Key Words: Tourism, Economic Growth, Cointegration, Causality.

JEL Classification: L83, O47, O11.

* İstanbul Kültür Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 34158, Bakırköy, İstanbul, Türkiye, e-mail: b.sahin@iku.edu.tr

1. GİRİŞ

Turizm sektörü hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından oldukça önemli bir sektördür. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından, turizm ekonominin gelişmesinde itici bir güç olarak görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise, ekonominin genel dengesini sağlamada turizm dengeleyici bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Akın, Şimşek ve Akın, 2012: 65)

Turizm sektörü, ülkelerin ekonomik gelişme düzeylerine katkı sağlamaktadır. Ülke ekonomisine döviz kazandırıcı niteliği, istihdamı arttırması, yatırımları uyarıcı, gelirleri arttırıcı, gelir dağılımını ve bölgesel kalkınma düzeyini dengeleyici bir sektör olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkeler açısından altyapının ve turizmle ilişkili diğer sektörlerin gelişimini sağlaması ve yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmesi gibi birçok avantajı bulunmaktadır (Gülbahar, 2008: 155).

Turizm ihracata dayalı büyüme modeli kapsamında ülke gelirlerinin artmasına neden olmaktadır. Turizm gelirleri yerel firmalar ve uluslararası firmalar arasında rekabet aracılığıyla yerli firmaların verimliliklerini teşvik etmektedir. Ayrıca yerel firmaların ölçek ekonomilerine ulaşmalarını kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle turizm gelirleri ile ülke ekonomisine sağlanan dövizlerin ekonomik büyüme üzerine de olumlu etkileri söz konusudur (Balaguer ve Cantavella-Jorda, 2002: 877-878). Ayrıca turizm sektörü; ulaşım, ticaret, inşaat, konaklama, sağlık, bankacılık, yiyecek-içecek gibi sektörleri doğrudan ve/veya dolaylı etkileyerek yayılma etkisi göstermektedir (Topallı, 2005: 340).

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) 2017 raporuna göre, 2016 yılında uluslararası turist sayısı bir önceki yıla göre %3,9 oranında artarak 1 milyar 235 milyona ulaşırken, küresel turizm gelirleri ise 2015 yılına göre %2 oranında artarak 1 trilyon 220 milyar dolar olmuştur. Türkiye ise 2016 yılında 25 milyon 352 bin yabancı ziyaretçi sayısı ile en çok ziyaretçi ağırlayan ülkeler sıralamasında ilk on ülke arasında yer almıştır. Dünyada turizm; başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere birçok ülkede; ekonomik büyümeye, istihdama, gelir düzeyine, dış ve iç borç yükünün hafiflemesine ve ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasında önemli katkı sağlamaktadır.

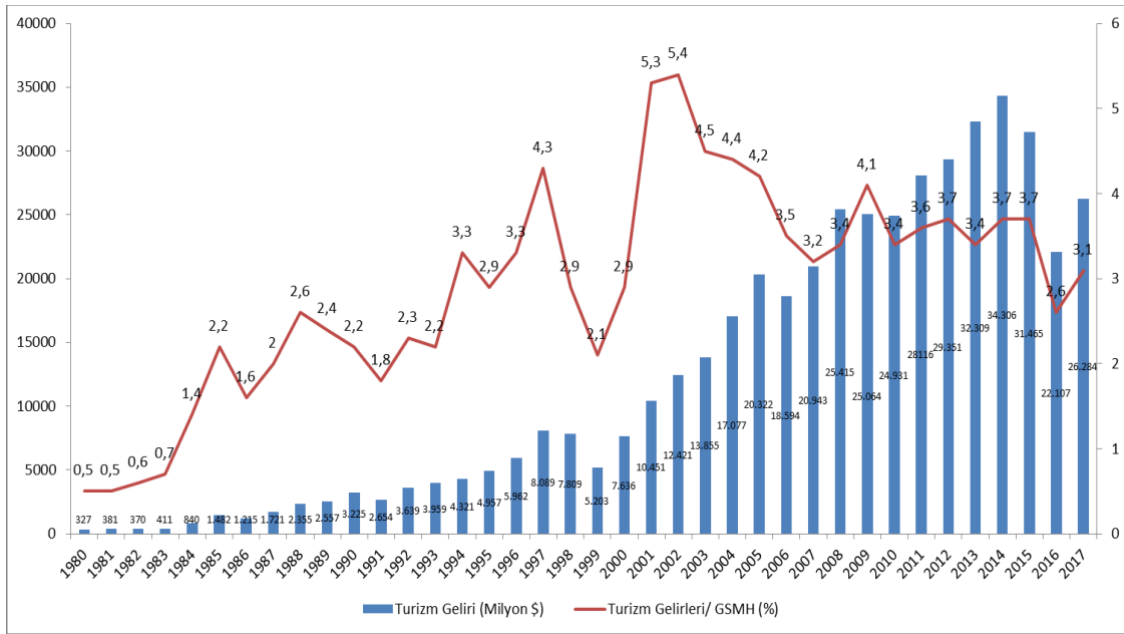
Türkiye ekonomisi açısından da turizm gelir sağlayan alternatif bir sektördür. Turizmin ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ülke ekonomisi açısından önem arz etmektedir. Türkiye’de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır ancak bu çalışmalar incelendiğinde, bir görüş birliğinin sağlanamadığı görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada söz konusu ilişki ele alınarak ülkemizin ekonomik büyümesine katkı sağlayacağı düşünülen turizm gelirlerinin önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada Türkiye’nin 1980-2016 yıllarına ait verileri kullanarak turizm ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkinin varlığı incelenmektedir.

2. TURİZM SEKTÖRÜNÜN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİSİ

Türkiye’de turizm sektörü, özellikle 1980’lerden sonra önemli bir gelişme göstermeye başlamış ve ülke ekonomisine önemli düzeyde katkı sağlayan gelir kaynaklarından. Ayrıca ülkemiz dünyadaki çok sayıda turist tarafından tercih edilen bir ülke konumuna gelmiştir. Türkiye ekonomisi açısından önemli bir döviz kaynağı oluşturan turizm sektörü, yeni istihdam olanaklarının meydana getirilmesinde dolayısıyla da işsizliğin azaltılmasında ve ödemeler dengesi problemlerinin giderilmesinde de önemli bir role sahiptir. Bu nedenle de, turizm sektörü, ekonomik büyüme hedeflerinin gerçekleştirilmesinde kilit sektör olarak kabul edilen bir konuma ulaşmıştır (Akın vd., 2012: 64).

Türkiye’de ithal ikameci politika 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarından sonra terk edilerek, ihracata yönelik sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Böylece, serbest piyasa ekonomisinin temel prensibi olarak kabul edilen ihracat odaklı sanayileşmenin gerçekleştirilmesinde turizm sektörü; kolay, etkili, verimli ve nispi olarak da ucuz bir araç olarak görülmüştür. Turizmin, ülke ekonomisi içindeki hızlı yükselişinde, 1982 yılında çıkarılan 2634 sayılı “Turizmi Teşvik Kanunu” ile sektöre sağlanan yatırım teşviklerinin ve mali desteğin çok önemli katkısı olmuştur (Bahar, 2006:138). Türkiye’nin turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı, 1980 yılında %0,6’dan 2017 yılında 3,1’e; turizmin ihracat geliri içindeki payı aynı yıllar için %11,2’den %16,7’ye, dış ticaret açığını kapatma payı ise %6,5’den %34,25’e çıkmıştır. Turizm sektöründe yaşanan bu gelişmeler, turizm gelirlerinin GSMH içindeki payını önemli hale getirmiştir. Şekil 1’de Turizm gelirleri ile bu gelirlerin GSMH içindeki payı yer almaktadır.

Şekil 1. Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Turizm Gelirlerinin GSMH İçindeki Payı (1980-2017)

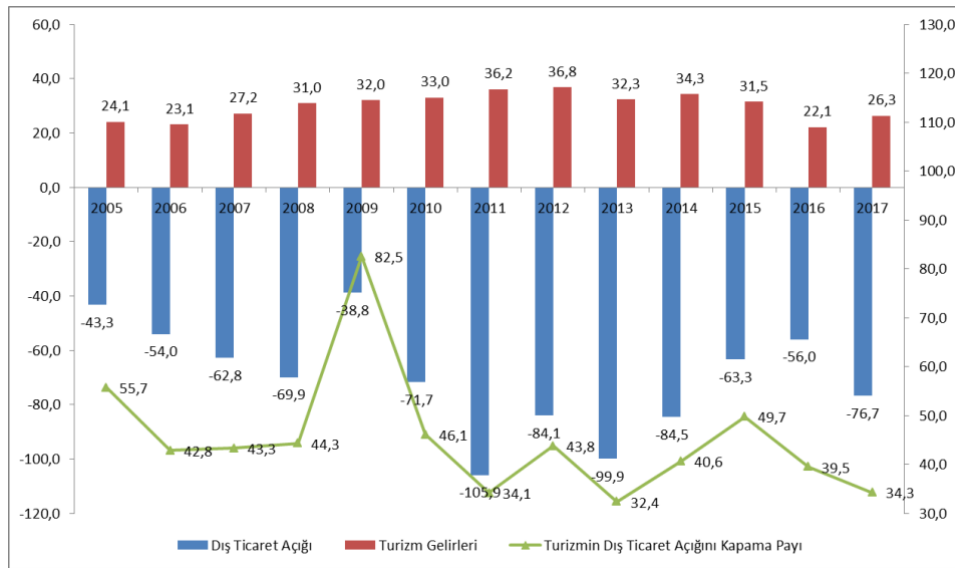
Kaynak: Turizm Bakanlığı, TÜİK, Dünya Bankası ve TURSAB.

Turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı 1985 yılına kadar %1 düzeyinin altında kalırken bu oran 1985'ten itibaren %1'in üzerine yükselmiş ve elde edilen gelirler, milyar doları aşmıştır. Turizm politikalarının etkisiyle bu yükseliş artarak devam etmiş ve 2000'li yıllarda turizm gelirlerinin GSMH içindeki payının %4-5 seviyelerine kadar çıktığı görülmüştür (Uysal, Erdoğan ve Mucuk, 2004:165).

Gelişmekte olan birçok ülke açısından turizm sektörü ülkelerin ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmede karşılaştıkları en büyük sorun olan döviz darboğazının aşılmasında önemli bir etkiye sahiptir. Turizmi cazip kılan bir diğer özelliği de ekonomide gelir ve istihdam artışı sağlayan bir sektör olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca turizm harcamaları ve turizm amaçlı yatırımlar da, çoğaltan etkisiyle orantılı olarak ekonomiye bir canlılık kazandırmaktadır (Tutar ve Tutar, 2004:103). Bu nedenle özellikle sanayi ve hizmet üretimi yeterli düzeyde olmayan, ihracat seviyesi düşük ve ithalata bağımlı üretim yapan ülkeler, dış ticaret açıklarının kapatılması sürecinde turizmi bir kurtarıcı olarak değerlendirmektedirler (Gülbahar,2008:164).

Turizmin sonucu yaşanan döviz hareketleri, turist gelen ülkenin döviz arzını artırıcı bir rol oynadığından, dış ödemeler dengesini olumlu yönde etkilemektedir. Bu özelliği ile turizm gelirleri, döviz yetersizliği sorunu olan ve ödemeler dengesi açık veren ülkeler için oldukça önemli bir kaynaktır (Kar, Zorkirişi ve Yıldırım, 2004:89).

Şekil 2. Turizm Sektörünün Dış Ticaret Açığını Kapatmadaki Payı (%)

Kaynak: TÜRSAB.

Şekil 2'de dış ticaret açığını kapamada turizmin payının yıllar itibari ile gelişimi gösterilmektedir. Buna göre; grafikte de turizmin dış ticaret açıklarını kapamada payının giderek azaldığı ve özellikle kriz dönemleri ve sonrasında dış ticaret açığını kapamada ki payının arttığı görülmektedir.

Ödemeler dengesi her artış, döviz geliri sağlanmasına ve birçok sektörü etkileyecek oranda ekonomiyi canlandırmaktadır. Bu nedenle dış ticaret açığına sahip ülkelerde bu dengeyi

sağlayabilmenin bir çözüm yolu da turizm gelirlerini arttırmaktır. Bu sayede artan sektöre yönelik yatırımlar beraberinde yeni istihdam imkânları yaratmakta ve milli gelir üzerinde pozitif etki yaratarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır (Soyu, Karaçor, Altınok ve Fırat, 2017:448).

3. LİTERATÜR

Turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki inceleyen çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bazı çalışmalarda Uysal, Erdoğan ve Mucuk (2004), Özdemir ve Öksüzler (2006) ve Çetintaş ve Bektaş (2008) turizmin ekonomik büyümeyi etkilediği ya da Kızılgöl ve Erbaykal (2008) ekonomik büyümenin turizmi etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bazı çalışmalarda ise Bozkurt ve Topçuoğlu (2013), Samırkaş ve Samırkaş (2014) hem ekonomik büyümeden turizme hem de turizmden ekonomik büyümeye doğru çift yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilirken, Yavuz (2006), Katırcıoğlu (2009), Yamak, Tanrıöver ve Güneysu (2012) gibi iki değişken arasında ilişki olmadığı sonucuna ulaşan çalışmalarda bulunmaktadır.

Tablo 1. Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Üzerine Yapılan Çalışmalar

Yazarlar ve Yılı	Dönem	Modelin Değişkenleri	Yöntem	Sonuçlar
Uysal, Erdoğan ve Mucuk (2004)	1992-2003	Turizm gelirleri, GSMH	Regresyon Analizi ve Granger Nedensellik Analizi	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuş ve turizmdeki % 10’luk büyüme GSMH’yi % 3’lük bir oranda büyütülmektedir.
Yıldırım, Öcal (2004)	1962-2002	Reel turizm gelirleri, GSMH, reel tasarruflar ve işgücü	VAR Analizi	Turizm ve ekonomik büyüme arasında kısa dönemde bir ilişkinin olmadığı fakat uzun dönemde turizm gelirlerinin büyümeyi teşvik ettiği sonucu bulunmuştur.
Ongan, Demiröz (2005)	1980:1-2004:2	Turizm gelirleri, GSMH	Granger Nedensellik Analizi	Kısa ve uzun dönemde turizm ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin olduğu ortaya konmuştur.
Bahar (2006)	1963-2004	Turizm gelirleri ve GSMH	VAR Modeli	Her iki değişken arasında uzun dönemde karşılıklı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.
Değer (2006)	1980-2005	Turizm gelirleri, toplam döviz gelirleri, ihracat	SEK ve Johansen Eşbütünlük	Kısa vadede turizm gelirlerinin ekonomik büyüme etkisi yokken uzun vadede vardır.

		gelirleri, GSMH'daki değişim oranı		İhracat ise pozitif ve anlamlı etkiye sahiptir.
Özdemir ve Öksüzler (2006)	1963-2003	GSMH ve reel döviz kuru, turizm gelirleri	Johansen Eşbütünleşme ve Vektör Hata Doğrulama Modeli	Hem kısa hem de uzun dönemde turizmden ekonomik büyüme tek yönlü ilişki saptanmıştır.
Yavuz (2006)	1992:1-2004:4	GSYİH ve turizm gelirleri	Granger Nedensellik ve Toda Yamamoto Testleri	Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında nedensel ilişki bulunamamıştır.
Aslan (2008)	1992:1-2007:2	GSMH, uluslararası turizm gelirleri, reel döviz kuru ve sermaye birikimi	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testleri	Ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasında uzun dönemde dolaylı ilişkiler görülmüştür.
Çetintaş ve Bektaş (2008)	1964-2006	GSYİH ve turizm gelirleri	Nedensellik ve ARDL Yöntemi	Kısa dönemde herhangi bir ilişki yokken, uzun dönemde tek yönlü ilişki saptanmıştır.
Kızılgöl ve Erbaykal (2008)	1992:1-2006:2	GSYİH ve turizm gelirleri	Toda-Yamamoto	Ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü ilişki bulunmuştur.
Katırcıoğlu (2009)	1960-2006	GSYİH, gelen turist sayısı ve döviz kuru	Sınır Testi ve Johansen Eşbütünleşme Testi	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir.
Zortuk (2009)	1990:1-2008:3	GSYİH, gelen turist sayısı ve döviz kuru	Granger Nedensellik ve Vektör Hata Doğrulama Modeli	Gelen turist sayısı ve ekonomik büyüme arasında tek yönlü ilişki bulunmuştur.
Hepaktan ve Çınar (2010)	1980-2008	Net turizm gelirleri,yabancı turist sayısı, büyüme ve dış ödemeler bilançosu	Nedensellik Testleri	Turizm sektörünün dış ticaret üzerindeki etkisi varken büyümede yoktur.
Arslantürk, Balcılar ve	1963-2006	GSMH ve turizm gelirleri	Granger Nedensellik ve Vektör Hata	Değişkenler arasındaki nedensel ilişki 1980'lerin başlarında gözlemlenmektedir.

Özdemir (2011)			Doğrulama Modeli	
Akkemik (2012)	1996-2002	Turizm gelirleri, GSMH elastikiyeti, istihdam ve katma değer	Sektörel Sosyal Hesaplamalar	Uluslararası turizmin GSMH elastikiyeti zayıf olmakla beraber katma değer ve istihdam içinde turizm etkisi yetersiz bulunmuştur.
Kara, Çömlekçi ve Kaya (2012)	1992 – 2011	Turizm gelirleri, reel üretim endeksi, reel döviz kuru, cari işlemler açığı	Engle – Granger Analizi, VAR ve Granger Nedensellik Analizi	Büyümeden turizm gelirlerine tek yönlü, turizm gelirlerinden cari işlemler dengesine çift yönlü ve döviz kurundan turizm gelirlerinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Polat ve Günay (2012)	1969-2009	Turizm gelirleri, GSMH, ihracat gelirleri	Johansen Eşbütünlük ve Hata Düzeltme Modeli	İhracat ve turizm gelirlerinden ekonomik büyüme doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.
Yamak, Tanrıöver ve Güneysu (2012)	1968-2006	Turizm gelirleri, reel GSMH, tarım, sanayi, hizmet sektörü	Engle-Granger, Johansen Eşbütünlük Testleri	Turizm gelirleri, sektörler ve GSMH arasında uzun dönemde ilişki bulunamamıştır.
Bozkurt, Topçuoğlu (2013)	1970-2011	GSMH, Turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı, ihracat ve ithalat toplamının GSYİH'ya oranı, reel döviz kuru	Engle-Granger Eşbütünlük Testi ve Hata Düzeltme Modeli	Turizm ve ekonomik büyüme arasında hem uzun hem de kısa dönemde nedensel ilişkiler tespit edilmiştir.
Çoban, Özcan (2013)	1963-2010	Turizm gelirleri, kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla	Johansen Eşbütünlük Analizi ve Nedensellik Analizi	Turizm ve ekonomik büyüme arasında kısa dönemde bir ilişki olmamasına rağmen uzun dönemde turizm ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.

Özer ve Kırca (2014)	2003-2012	Turizm gelirleri, toplam ihracat hacmi, sanayi üretim endeksi	Johansen Eşbütünlüşme Analizi, Granger Nedensellik Analizi	Kısa dönemde büyüme ile turizm gelirlerinden ihracata ve büyümeden turizm gelirlerine doğru bir nedensellik bulunmuştur.
Samırkaş ve Samırkaş (2014)	2003:1-2013:3	Reel turizm gelirleri ve reel GSYİH	Granger Nedensellik Analizi	Turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden de turizm gelirlerine yönelik çift yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Bozgeyik ve Yoloğlu (2015)	2002-2014	Turizm gelirleri ve GSYİH	En Küçük Kareler Yönetimi ve Granger Nedensellik	Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Kaygısız (2015)	2003:1-2013:4	Net turizm gelirleri ve GSYİH	VAR Modeli, Granger Nedensellik Analizi	Net turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Topallı (2015)	1963-2011	Turist sayısı, reel GSYİH	Johansen Eşbütünlüşme Testi ve Toda-Yamamoto Nedensellik	Turizm ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki tespit edilememiştir.
Kızılkaya, Sofuoğlu ve Karaçor (2016)	1980-2014	Turizm gelirleri, turist sayısı ve GSYİH	ARDL Sınır Testi	Hem uzun hem de kısa dönemde turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerine etkisi olduğu sonucuna ulaşımlardır.
Ertuğrul Yıldırım ve Ayhan (2017)	2009-2015	Turizm gelirleri	Wavelet	Turizm gelirlerinin birim kök içermediği ve buradan da turizm sektörüne yönelik şokların geçici olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Çınar ve Ülker (2018)	1977-2013	Turizm gelirleri ve GSMH	ARDL Sınır Testi	Turizm gelirleri ve GSMH arasında hem kısa hem de uzun dönemde ilişki olduğu ve turizm gelirlerinden GSMH'ya doğru tek yönlü bir dolaylı

				nedensellik sonucuna ulaşılmıştır.
--	--	--	--	------------------------------------

4. ANALİZ

4.1. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada kullanılan veri seti T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. 1980-2016 dönemine ait yıllık serilerin kullanıldığı analizlerde turizm geliri (TG) ile Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) değişkenleri kullanılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığından temin edilen TG serisi ise, Dünya Bankası'ndan alınan GDP deflatörü ile seri reel hale getirilmiştir. Ayrıca her iki serinin de logaritmaları alınarak analiz yapılmıştır.

Makroekonomik analizlerde serilerin durağan olmaması durumu, çalışmalarda en sık karşılaşılan temel sorunlardan biridir. Bu durum, modelde kullanılan değişkenler arasında gerçekte olmayan bir ilişkinin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Güvenilir sonuçlara ulaşabilmek için öncelikle modelde kullanılan değişkenlerin durağanlığının sınanması gerekmektedir. Çalışmada serilerin durağanlığını incelemek için Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testleri tercih edilmiştir.

Modelde değişkenler arasında kısa dönem nedensellik ilişkisinin tespit etmek amacıyla öncelikle VAR modeli uygulanmış ve Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Ayrıca modeldeki değişkenlerin birinci dereceden aynı düzeyde durağanlığı sağlandığı için Johansen eşbütünleşme yöntemi uygulanmıştır. Analiz sonucunda turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla Hata Düzeltme ile Geliştirilmiş Nedensellik Analizi uygulanmıştır.

4.2. Analiz Sonuçları

Modelde kullanılacak serilerinin durağan olup olmadıkları birim kök testleri ile analiz edilmektedir. Birim kökün varlığını test etmek amacıyla da kullanılan çeşitli yöntemler vardır. Çalışmada serilerin durağanlığını incelemek için Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testinden yararlanılmıştır. Buna göre elde edilen sonuçlar Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

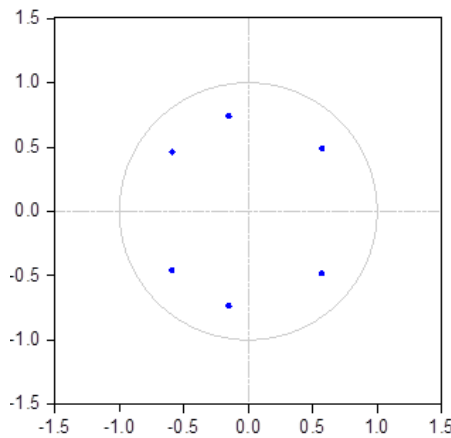
Değişkenler		Sabit Terimli ADF-t İstatistiği	Sabit Terimli ve Trendli ADF-t İstatistiği
TUR	Düzye	-2.179150 [0.2170]	-1.167408 [0.9023]
GSYİH		-0.293515 [0.9162]	-3.249747 [0.0911]
DTUR	1.Fark	-5.270301 [0.0001]	-5.831181 [0.0002]
DGSYİH		-6.071498 [0.0000]	6.005491 [0.0001]

Sabit terimli modelde, MacKinnon kritik değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyleri için sırasıyla -3.62, -2.94 ve -2.61'dir. Sabit terimli ve trendli modelde ise sırasıyla -4.23, -3.54 ve -3.20'dir. Köşeli parantez içindeki değerler ise olasılık değerlerini göstermektedir. Tablo 2'den de görülebileceği gibi seviye değerlerindeki TUR ve GSYİH değişkenleri için elde edilen ADF-t istatistiğinin mutlak değerleri %1, %5 ve %10 anlam seviyeli MacKinnon mutlak değerlerinden daha küçük oldukları için, durağan olmadıkları görülmektedir. Bu değişkenlerin birinci farkları alındığında ise tüm değişkenlerin durağan oldukları belirlenmiştir.

İktisadi ilişkiler arasındaki etkileşimin çok yönlülüğü ve karmaşıklığı, eş anlı denklem sistemlerinin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca bağımlı ve bağımsız değişkenin tespit edilmesi aşamasında karşılaşılan güçlükler, analizin tutarlılığını da önemli ölçüde belirlemektedir. Bu nedenle eş anlı denklem sistemlerinde, bu problemi aşabilmek için bazen yapısal model üzerinde bazı kısıtlamalar söz konusu olmaktadır (Mucuk ve Alptekin, 2008:162). Eş anlı denklem sistemlerinin içerdiği bu sorununa çözüm yolu olarak geliştirilen Vektör Otoregresif Modeller (VAR) ile söz konusu problem ortadan kalkmaktadır. VAR modelleri, yapısal modele herhangi bir kısıtlama getirmeksizin dinamik ilişkileri verilebildiği için zaman serileri açısından sıklıkla tercih edilen bir modeldir (Keating, 1990: 453 – 454). Ayrıca modellerde kullanılan değişkenlerin içsel ya da dışsal olup olmadığı ayırımına da gerek kalmamaktadır.

Sims tarafından geliştirilen VAR modeli, seçilen bütün değişkenleri birlikte ele alan bir sistem bütünlüğü içerisinde incelemektedir. VAR modelinde değişkenler arası nedensellik testlerinin yapılabilmesi için tüm değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Eğer tüm değişkenler durağansa standart F-testi ile nedensellik ilişkisi test edilebilmektedir (Enders, 1995:327). VAR modelinde öncelikle modelde yer alan değişkenlerin kaç gecikmeli değerinin kullanılacağını tespit edilmesi gerekmektedir. Buna göre çalışmada VAR modelinin gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir.

Şekil 3. Birim Kök Grafği

Şekil 3’de, üç gecikmeli modelin karakteristik ters kökleri gösterilmiştir. Burada AR köklerinin tamamı birim çember içerisinde yer aldığı için oluşturulan modelin durağan olduğu bu grafikten anlaşılmaktadır. Bu nedenle üç gecikmeli VAR modeli, doğrulama testleri açısından etkin ve tutarlıdır.

Tablo 3. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Ho Hipotezi	X2 İstatistiği	Prob. Değeri
TUR GSYİH’nın nedeni değildir.	13.98171	0.0029
GSYİH TUR’un nedeni değildir.	4.593531	0.2041

Kısa dönem Granger nedensellik test sonuçlarına göre “TUR GSYİH’ nın nedeni değildir” boş hipotezi reddedilmektedir. Benzer şekilde “GSYİH TUR’un nedeni değildir” boş hipotezi de reddedilememektedir. Bu bulgular ışığında kısa dönemde turizm ve ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi belirlemek amacıyla Johansen eşbütünleşme yöntemi kullanılmıştır. Johansen ve Juselius (1990), koentegrasyon vektörlerinin sayısını ve anlamlı olup olmadıklarını belirlemek amacıyla iki tane test ileri sürmüştür. Buna göre İz istatistiği en fazla r tane eş bütünleşme var sıfır hipotezini, r ’den fazla eş bütünleşme vektörü var alternatif hipotezine karşı test etmektedir. En Büyük Öz Değer istatistiği ise, eşbütünleşme gerçekleştiren vektör sayısının r olduğunu belirten sıfır hipotezine karşı, $r+1$ tane koentegre olmuş vektör olduğunu belirten alternatif hipotezi test etmektedir (Topallı, 2005: 345).

Tablo 4. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

İz (Trace) Testi					
Sıfır Hipotezi	Alternatif Hipotez	Özdeğer İstatistiği	İz İstatistiği	Kritik Değer %5	Olasılık
$r=0$	$r \geq 1$	0.331246	16.41531*	15.49471	0.0363
$r \leq 1$	$r \geq 2$	0.104739	3.540475	3.841466	0.0599
Maximum Eigenvalue Testi					
Sıfır Hipotezi	Alternatif Hipotez	Özdeğer İstatistiği	Max-Eigen İstatistiği	Kritik Değer %5	Olasılık
$r=0$	$r=1$	0.331246	12.87484	14.26460	0.0819
$r \leq 1$	$r=2$	0.104739	3.540475	3.841466	0.0599

r bütünleşik vektör sayısını göstermektedir. * işareti, ilgili hipotezin %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

H_0 hipotezi değişkenler arasında r ya da daha az sayıda eşbütünleşik ilişki olmadığını ifade ederken; genel alternatif hipotez değişkenler arasında r sayıda eşbütünleşme ilişkisi olduğunu gösterir. İz testi göz önüne alındığında $r=0$ sıfır hipotezi, test istatistik değerlerinin %5 anlam düzeyinde tablo kritik değerinden büyük olması nedeniyle reddedilmektedir. En büyük özdeğer istatistiğinde ise eşbütünleşme yoktur sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Her iki sonuç dikkate alınarak

değerlendirildiğinde eşbütünleşmenin varlığına karar vermede küçük örneklemelerde iz istatistiğinin en büyük özdeğer istatistiğine göre daha güçlü olması nedeniyle bir tane eşbütünleşme ilişkisi olduğu kabul edilmiştir (Lutkepohl, Saikkonen ve Trenkler, 2001: 287-310).

Tablo 5. VECM Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Ho Hipotezi	X2 İstatistiği	Prob. Değeri
TUR GSYİH'nın nedeni değildir.	21.52989	0.0001
GSYİH TUR'un nedeni değildir.	0.691560	0.8752

Tablo 5’de yapılan VECM’e dayalı Granger nedensellik testi, üç gecikmeden tahmin edilmiştir. Değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin testi sonucunda, “turizm gelirlerinin GSYİH üzerinde etkisi yoktur” sıfır hipotezi ret edilmektedir. Turizm gelirleri ile GSYİH arasında turizm gelirlerinden GSYİH’ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu durum turizm gelirlerinin, ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

5. SONUÇ

Turizm sektörü, Türkiye’de ve gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik büyüme ve istihdam üzerindeki olumlu etkilerinin yanı sıra, ülkeye döviz kazandırıcı niteliği ile önemli bir sektör konumunda yer almaktadır. Ülkemizde özellikle 1980 sonrası süreçte uygulamaya konulan teşvik politikaları sayesinde sektörün gelişimi hız kazanmıştır. Turizm gelirleri ve turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı artmıştır.

Türkiye’de turizm gelirlerinde meydana gelen bu artışın ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği, bu çalışmada eşbütünleşme ve nedensellik analizleri yardımıyla test edilmiştir. Analizde 1980-2016 dönemine ait yıllık GSYİH ve turizm gelirlerine ilişkin veriler kullanılmıştır. Elde edilen ampirik bulgular, iki değişken arasında kısa ve uzun dönemde bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bu sonuç Türkiye ile ilgili yapılan Uysal, Erdoğan ve Mucuk (2004), Bahar (2006), Özdemir ve Öksüzler (2006), Arslan (2008), Çetintaş ve Bektaş (2008), Bozgeyik ve Yoloğlu (2015), Kaygısız (2015), Çınar ve Ülker (2018)’in yapmış oldukları çalışmalardan elde edilen sonuçlar ile benzerlik göstermektedir. İlgili çalışmalarda da turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında ilişki olduğu ve turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Buradan Türkiye’de turizm gelirlerinde yaşanan artışın, ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre ülkemizde turizm sektörünü teşvik eden politikalara ve turizm gelirlerini arttırmaya yönelik uygulamalara daha fazla önem verilmesi gerekmektedir. Ülkemizi turistler açısından daha cazip bir ülke konumuna taşımaya çalışarak, bu sayede ekonomik büyümeye katkı sağlanmaya çalışılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akın, A., Şimşek, M.Y. ve Akın, A. (2012) “Turizm Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi”, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 4(7): 63-81.
- Akkemik, K. A. (2012) “Assessing The Importance of International Tourism for The Turkish Economy: A Social Accounting Matrix Analysis”, Tourism Management, 33: 709-301.
- Arslantürk, Y., Balcılar, M. ve Özdemir, Z.A. (2011) “Time Varying Linkages between Tourism Receipts and Economic Growth in a Small Open Economy”, Economic Modelling, 28: 664-671.
- Aslan, A. (2008) “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz”, Munich Personal Repec Archive Paper, 10611, Posted 19.
- Bahar, O. (2006) “Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı”, Yönetim ve Ekonomi, 13(2): 137-150.
- Balueger, J. ve Cantavella-Jorda, M. (2002) “Tourism As A Long-Run Economic Growth Factor: The Spanish Case”, Applied Economics, 34: 877-884.
- Bozgeyik, Y. ve Yoloğlu, Y. (2015) “Türkiye’de Turizm Gelirleri ile GSYH Arasındaki İlişki: 2002-2014 Dönemi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(40): 627-640.
- Bozkurt, E. ve Topçuoğlu, Ö. (2013) “Türkiye’de Ekonomik Büyüme Turizm İlişkisi”, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, 7: 91-105.
- Çetintaş, H. ve Bektaş, Ç. (2008) “Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler”, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 19 (1): 1-8.
- Çınar, M., ve Ülker, B., (2018) “The Long-Run Relationship between Economic Growth and Tourism Revenue: The Case of Turkey and TRNC”, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 17 (2): 592-602.
- Çoban, O. ve Özcan, C. C.(2013) “Türkiye’de Turizm Gelirleri- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010)”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, (8)1: 243-261.
- Değer, M. K. (2006) “Turizme ve İhracata Dayalı Büyüme: 1980-2005 Türkiye Deneyimi”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20: 68-86.
- Enders, W. (1995) “Applied Econometric Time Series” ,New York: Iowa State University.
- Ertuğrul, H.M., Yıldırım, S. ve Ayhan, F., (2017) “An Investigation of Stationarity Properties of The Turkish Tourism Income Variable”, International Econometric Review, 9(2): 37-49.
- Gülbahar, O. (2008) “Turizmin Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Cari İşlemler Dengesine Etkisi”, Journal of Qafqaz University, 24: 154-168.

- Hepaktan, C. E. ve Çınar, S. (2010) “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, Celal Bayar Üniversitesi S.B.E., 8(2): 135-154.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990) “Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Application to the Demand for Money”, Oxford Bulletin of Economic and Statistics, 52: 169-210.
- Kar, M., Zorkirişçi, E. ve Yıldırım, M. (2004) “Turizmin Ekonomiye Katkısı Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 4(8): 87-112.
- Kara, O., Çömlekçi, İ. ve Kaya, V. (2012) “Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler ile İlişkisi: Türkiye Örneği (1992 – 2011)”, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(1): 75-100.
- Katırcıoğlu, S.T. (2009) “Revisiting The Tourism-Led-Growth Hypothesis for Turkey Using The Bounds Test and Johansen Approach for Cointegration”, Tourism Management, 30: 17-20.
- Kaygısız, A. D. (2015) “Net Turizm Gelirleri ve Büyüme İlişkisi: Var Model-Granger Nedensellik Analizi”, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 7(2): 155-164.
- Keating, J.W. (1990) “Identifying VAR Models Under Rational Expectations”, Journal of Monetary Economics, 25:453 - 476.
- Kızılgöl, Ö. ve Erbaykal, E. (2008) “Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2): 351-360.
- Kızılkaya, O., Sofuğulu, E. ve Karaçor, Z. (2016) “Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 1(23): 203-215.
- Lutkepohl, H. Saikkonen, P. ve Trenkler, C. (2001) “Maximum EigenValue Versus Trace Test for the Cointegration Rank of a VAR Process”, Econometrics Journal, 4: 287-310.
- Mucuk, M. ve Alptekin, V. (2008) “Türkiye’de Vergi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi (1975 - 2006)”, Maliye Dergisi, 155: 159-174.
- Ongan, S., ve Demiroz, D. M. (2005) “The Contribution of Tourism to The Long-Run Turkish Economic Growth”, Ekonomicky’ c’asopis [Journal of Economics, 53(9): 880–894.
- Özdemir, A. R. ve Öksüzler, O. (2006) “Türkiye’de Turizm Bir Ekonomik Büyüme Politikası Aracı Olabilir Mi? Bir Granger Nedensellik Analizi”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(16): 107-126.
- Özer, M. ve Kırca, M. (2014) “Turizm Gelirleri, İhracat ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi”, 3. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı, Ankara: Detay Yayınları, 684-707.

- Polat, E. ve Günay, S. (2012) “Türkiye’de Turizm ve İhracat Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Testi: Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi”, Süleyman Demirel Üniversitesi F.B.E. Dergisi, 16 (2): 204-211.
- Samırkaş, M. ve Samırkaş, M. C. (2014) “Turizm Sektörünün Ekonomik Büyüme Etkisi: Türkiye Örneği”, Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 15(1): 63-76.
- Soyu, E., Karaçor, S., Altınok, S. ve Fırat, E. (2017) “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomideki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme”, International Conference on Eurasian Economies, İstanbul, 442-449.
- Topallı, N. (2015) “Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: 1963-2011”, International Journal of Economic and Administrative Studies, 7(14): 339-352.
- Tutar, E. ve Tutar, F. (2004) “Turizm Sektörünün Ekonomiye Katkıları Açısından Türkiye’nin OECD Ülkeleri Arasındaki Yeri”, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- UNWTO (2017) “UNWTO Tourism Highlights”, https://www.eunwto.org/doi/pdf/10.18111/978_928_4419029, (21.04.2018).
- Uysal, D. Erdoğan, S. ve Mucuk, M. (2004) “Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1992-2003)”, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8:163-170.
- Yamak, N., Tanrıöver, B. ve Güneysu, F. (2012) “Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 16(2): 205-220.
- Yavuz, N. (2006) “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi”, Doğu Üniversitesi Dergisi, 7 (2): 162-171.
- Yıldırım, J. ve Öcal, N. (2004) “Tourism and Economic Growth in Turkey”, Ekonomik Yaklaşım, 15 (52-53): 131-141.
- Zortuk, M. (2009) “Economic Impact of Tourism on Turkey’s Economy: Evidence from Cointegration Tests”, International Research Journal of Finance and Economics, 25: 232-239.